

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון שט"ו, פר' וילך תשפ"ו

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

החוב וספר התורה

תשובה

ספר תורה נכנס לגביית חוב

בראשית דברינו, נבאר את דין גביית החוב מספר תורה שכתב אדם לעצמו. קיימא לן (סימן צז סעיף כג) כי בית דין מסדרים לבעל חוב, כלומר: בית הדין יורדים לנכסיו של החייב ומשאירים לו את הדברים ההכרחיים לקיומו, מזון לשלושים יום, מיטה לישן עליה, כיסא וכיוצא באלה. את יתרת נכסיו נוטלים ממנו לצורך פירעון החוב. כלל זה חל אף אם החייב הוא תלמיד חכם שתורתו לו 'אומנתו', ואין מניחים לו את ספריו. ואף ספר תורה אינו יוצא מכלל זה, שכן הוא נחשב כשאר נכסים שבעל חוב גובה מהם. מקור הדין שמותר לגבות חוב אף מספר תורה, נלמד ממה ששנינו במסכת ביכורים (פרק ג משנה יב), שאפשר לגבות חוב מביכורים הנמצאים תחת ידו של אדם, כשם שגובים חוב מספר תורה. דין זה מלמדנו שגובים אף מספר תורה על אף קדושתו.

מצות כתיבת ספר תורה

מצות עשה על כל אחד מישראל לכתוב ספר תורה, כמו שנאמר (דברים לא יט) 'ועתה כתבו לכם את השירה הזאת', ומכאן למדו (סנהדרין כא:): שמצוה על כל אחד לכתוב ספר תורה. וכך נפסק גם בשולחן ערוך (יורה דעה סימן ער סעיף א). שאפילו אם הניחו לו אבותיו ספר תורה בירושה, מצוה עליו לכתוב ספר תורה משלו. ואין

ב עיר התורה בני ברק, בשכונת פרדס כץ השוקקת חיים, נרקם סיפור המציב בפנינו דילמה מורכבת. הסיפור משלב עולם של חסד והלוואות בין חברים, לצד קדושת ספר תורה. ר' אברהם יצחק שטרנזון, תושב ישר דרך העוסק לפרנסתו במסחר בדים וטקסטיל, מצא עצמו לפני כשנה במצוקה כלכלית קשה. בעקבות כך, נאלץ ללוות סכום נכבד של עשרים וחמישה אלף שקלים מחברו הוותיק מימי הישיבה, בנימין זאב קופרשטיין. בנימין זאב, איש נדל"ן מצליח מרמת גן, הסכים להושיט יד לחברו, אך דרש שההלוואה תוחזר בתוך שנה. הזמן חלף, ור' אברהם יצחק התקשה לעמוד בהתחייבותו. לאחר דחיות חוזרות ונשנות, החל בנימין זאב לחוש לחץ גובר לקבל את כספו בחזרה. בחיפושיו אחר נכסים שיוכלו לסייע בהשבת החוב, גילה בנימין זאב נכס בלתי צפוי: ספר תורה יקר ערך, שנכתב לפני כמאה שנים בעיר ברטיסלבה על ידי סופר סת"ם נודע. ספר תורה זה, ששווי מוערך בכשמונים אלף שקלים, מושאל לבית הכנסת "אהבת התורה" שבשכונה, שם הוא מוחזק בהיכל הקודש ומשמש לקריאה בימי שבתות וחגים.

פנייתו של בנימין זאב לבית הדין הציגה שתי שאלות עיקריות:

א. האם יש זכות לבעל החוב לתפוס נכס השייך לחייב, גם אם הוא מוחזק במקום אחר (כמו בית הכנסת) ואינו בבעלותו הישירה של החייב ברגע הגבייה?
ב. מהו מעמדו ההלכתי של ספר תורה הנמצא בשימוש הציבורי - האם קדושתו ושימושו הציבורי גוברים על זכותו של בעל החוב לגבות ממנו, או שמא ניתן לראות בו נכס לכל דבר הניתן למימוש לצורך פירעון חוב?

אדם רשאי למכור ספר תורה, אף אם ברשותו ספרים רבים. וכאן עולה לכאורה קושיא: אם הספר תורה שנמצא ברשותו של החייב הוא קיום מצוה עבורו, כיצד יתכן שבעל חוב יכול לגבות ממנו את הספר תורה ובכך לבטל ממנו מצות עשה זו? ואף שפריעת בעל חוב אף היא מצוה (כתובות פו.), הרי 'מה אולמא דהאי מצוה מהאי מצוה' - מה עדיפות יש למצוה זו על פני מצות כתיבת

מכאן אנו למדים שבמקום 'שיעבוד', אדם אינו יכול להיות חייב לאחרים ובכך להפקיע את עצמו מחיובו. אם כן, הוא הדין יש לומר לגבי מצות כתיבת ספר תורה: במקום שיעבוד לבעל חוב, מצות כתיבת ספר תורה לא תועיל להפקיע את מצות פירעון החוב ולגרום לחייב לחוב לאחרים.

ספר תורה? [ובהקשר זה יש לציין כי לגבי תפילין, נפסק בשולחן ערוך חושן משפט (שם) כי מניחים לחייב את תפיליו, ופירש הסמ"ע (סקכ"ד) שהטעם הוא מפני שהן בבחינת 'מלבוש' ומצוה שבגופו].

האם המצוה מתקיימת כשספר התורה יוצא מרשותו?

הגאון רבי יצחק אלחנן ספקטור בספרו שו"ת באר יצחק (סימן יט) נשאל בעניין סעודת התחלת כתיבת אותיות ספר תורה בשותפות, האם היא נחשבת לסעודת מצוה [ונפקא מינה לעניין תקנה שהייתה שם שלא לגבות דמי חכירת בשר על סעודת מצוה]. בתשובתו, דן הבאר יצחק בשאלה

האם שותפים הכותבים ספר תורה יוצאים בכך ידי מצות עשה של כתיבת ספר תורה. הבאר יצחק מביא שם את דברי התורת חיים (סנהדרין שם), שכתב כי יחיד שכתב ספר תורה והקדישו לבית הכנסת 'לאו שפיר קא עביד' - לא עשה טוב, שכן מרגע שהקדישו, הספר תורה שייך להקדש ואינו שלו עוד, ומשיוצא מרשותו שוב אינו יוצא ידי חובתו. התורת חיים מבאר שאין לומר שהמצוה תלויה אך ורק בעצם הכתיבה, וכי

מקור הדין שמותר לגבות חוב אף מספר תורה, נלמד ממה ששנינו במסכת ביכורים (פרק ג משנה יב), שאפשר לגבות חוב מביכורים הנמצאים תחת ידו של אדם, כשם שגובים חוב מספר תורה. דין זה מלמדנו שגובים אף מספר תורה על אף קדושתו.

די בכך שכתב ספר תורה כדי לצאת ידי חובתו אף אם הקדישו לאחר מכן, שהרי יחיד שכתב ספר תורה לעצמו ואחר כך נאבד לו, פשוט שעליו לכתוב ספר תורה אחר, וכפי שכתב הרמב"ם (מלכים פרק ג הלכה א) שלכשישב המלך על כסאו, עליו לכתוב ספר תורה לעצמו, מלבד ספר התורה שהניחו לו אבותיו. ואם לא הניחו לו אבותיו או שנאבד, עליו לכתוב שני ספרי תורה. אם כן, פשוט שאף יחיד שספר התורה שלו נאבד, צריך לכתוב אחרת, שכן אין לחלק בין יחיד למלך לעניין אבידה כשמדובר בספר תורה המונח בבית גנזיו.

ה'פרדס דוד' (חלק ו בדפוס ורשא תר"ס נדפס בחידושים למסכת מנחות ל.) בדרשה שנשא במעמד מסירת ספר תורה שנכתב בשותפות ונתרם לבית הכנסת, מביא את דברי התורת חיים שאם תרם את הספר תורה לבית הכנסת לא יצא ידי חובה, אך יצא לקיים את המנהג להקדיש את הספרי תורה לבית הכנסת. הוא סבור שאדרכה, מעצם העובדה שהרמב"ם כתב את הדין שאם נאבד ספר תורה חייב המלך לכתוב אחר, ואילו ביחיד כתב רק שאם הניחו לו אבותיו ספר תורה מצוה לכתוב אחרת אך לא התייחס למקרה של אבדה, נראה שסבור הרמב"ם שאצל יחיד דין זה אינו נוהג. כלומר, אף אם נאבד לו ספר התורה, קיים מצות כתיבה, וודאי שאין צורך לכתוב ספר תורה אחר. רק אם הניחו לו אבותיו ספר תורה, מצוה לכתוב אחר, שכן עדיין לא קיים מצות כתיבה. מה שאין כן כשהספר תורה נאבד, המצוה כבר התקיימה. ודוקא

אצל מלך, שצריך שיהיה הספר עמו ויקרא בו כל ימי חייו, אכן נדרש שיכתוב אחר אם נאבד לו.

וכתב הבאר יצחק (שם) שמכך שגובים ספר תורה לפירעון חוב, אנו למדים שאדם שכתב ספר תורה כבר קיים את מצותו, אף אם נאבד לו לאחר מכן. שכן אילו לא כן, הייתה קשה השאלה 'מאי אולמיה האי עשה מהאי עשה?' - איזו מצוה עדיפה על חברתה? אלא על כרחך, שכאשר כתב את הספר, המצוה כבר נעשתה, ואף אם יגבוהו ממנו לאחר מכן, מצוה העשה לא תבטל, וזאת כדעת הפרדס דוד.

דעת העין יצחק שמצות פריעת חוב עדיפה

אמנם, בספרו שו"ת עין יצחק (אבן העזר סימן עב אות ה) כתב שיש לבאר את הדין שגובים ספר תורה לפירעון חוב, על אף ששתייהן מצוות, על פי מה שכתב הרמב"ם (ספר המצוות סימן יח) שנשים פטורות ממצות כתיבת ספר תורה. נמצא אפוא שמצות כתיבת ספר תורה 'אינו עשה השוה בכל', בעוד שמצות פריעת בעל חוב היא 'עשה השוה בכל', ולגבי 'עשה במקום עשה', חל הכלל של 'עשה השוה בכל דוחה לעשה שאינו שווה בכל' (יבמות ב.). אם כן, ניתן לומר שמצות פריעת חוב 'אלימה טפי' - חזקה יותר - ממצות כתיבת ספר תורה, שהרי מצות פריעת חוב שווה בכל, ולכן היא דוחה את מצות כתיבת ספר תורה שאינה שווה בכל.

ה'עין יצחק' מוסיף שם, שאף לדעת ה'שאגת אריה' (סימן לה) שסבור שאף נשים בכלל מצות כתיבת ספר תורה, ועל פי זה מצות כתיבת ספר תורה היא 'עשה השוה בכל', בכל זאת אפשר לומר שמצות פריעת חוב עדיפה ממצות כתיבת ספר תורה, אף ששניהם שווים. זאת, על פי מה שכתב הר"ן (נדרים ז: ד"ה ואיכא) שאשה אינה נאמנת לומר לבעלה שהיא אסורה לו, ולא תועיל לה 'לשויה אנפשה חתיכא דאיסורא', שכן משועבדת היא לבעלה ואין בכוחה להפקיע את עצמה מבעלה. מכאן אנו למדים

שבמקום 'שיעבוד', אדם אינו יכול להיות חייב לאחרים ובכך להפקיע את עצמו מחיובו. אם כן, הוא הדין יש לומר לגבי מצות כתיבת ספר תורה: במקום שיעבוד לבעל חוב, מצות כתיבת ספר תורה לא תועיל להפקיע את מצות פירעון החוב ולגרום לחייב לחוב לאחרים.

העולה מכל האמור, שמצד דיני גביית חוב, אפשר לגבות מספר תורה שכתב החייב. לא רק לדעת הפרדס דוד והבאר יצחק, הסבורים שכבר קיים את מצות העשה בכתיבתו ואינו מתבטל אם יגבו ממנו את הספר תורה. אלא אף אם אכן יתבטל העשה, כדעת התורת חיים, בכל זאת מצות פריעת בעל חוב 'אלימה' ממצות כתיבת ספר תורה. בין אם משום שמצוה זו 'אינה שווה בכל' כדעת הרמב"ם, ובין אם משום שאין עשה זה אלים במקום שיעבוד וחוב לאחרים.

גביית חוב מספר תורה שהופקד בבית הכנסת

ומאחר שנתבאר כי המלווה יכול לגבות מהספר תורה, הרי הוא יכול לגבות אף מספר תורה המוחזק בהיכל בית הכנסת, כי מאחר שהספר תורה היה בחזקת הלואה והיה בבית הכנסת בהשאלה בלבד, ממילא רשאי המלווה לגבות ממנו כשאר נכסי הלואה, וכפי שכתב הב"ח (יורה דעה סוף סימן רנט), שבמקום שנהגו שהמניח ספר תורה בבית הכנסת רשאי לחזור וליטלו או למוכרו, אף בעל חוב יכול לגבות ממנו. [ומה שכתב התורת חיים (שם) שהספר תורה נעשה שייך להקדש ומפסיד התורם את המצוה, זה נאמר במקום שאין מנהג שהספר תורה נשאר של התורם]. אמנם הש"ך (שם ס"ק ז-ח) הקשה על הב"ח שסתר עצמו במה שכתב (שם סימן רע סוס"ק ב) שאין יכול לגבות חובו מספר תורה, כיוון שקיימא לן דרשאי להתפרנס

מן הצדקה ואין צריך למכור ספר תורה, ולכן אף בעל חוב לא יגבה. ברם, גם הש"ך העלה להלכה בשם המבי"ט (חלק ב סימן קלח) שמי שהיה חייב לחברו בשטר, והיה לו ספר תורה מונח בבית הכנסת כמנהג, רשאי המלווה לקחת את הספר תורה.

העולה מכל זה, שהמלווה יכול לגבות חובו מספר תורה שהניח הלואה בהיכל בית הכנסת, וכשאר נכסי הלואה.

